

Robben Island Museum

Sørafrikanske fortellinger om en ny fortid

Kirsti Mathiesen Hjemdahl

Robben Island er blant Sør-Afrikas mange signifikante politiske plasser som er blitt tømt for tidligere innhold og blitt fylt med ny mening i transformasjonen fra apartheid til postapartheid. Hvordan brukes Robben Island Museum i dagens Sør-Afrika, og hvordan bidrar minnesmerket til utvikling av en ny fortid?

Politiske plasser i endring

BANG! Det skarpe, høye smellet fra den tunge døren gjorde at det ble fullstendig stille blant de besøkene som hadde benket seg inne i den store fellescellen på Robben Island. Noen skvatt sånn av den høye lyden at de nærmest hoppet på benken og grep naboens arm for støtte. «Det gjorde oss redde også, hver gang fengselsvokteren lukket døren og overlot oss, 50–70 fanger, til oss selv», forklarer guiden, som selv er en tidligere fange på den berømte fengselsøya Robben Island. Så begynner han å fortelle – til ofte overraskende lite oppdaterte gjester – om årene da Robben Island var et strengt bevoktet sikkerhetsfengsel for politiske fanger som kjempet mot apartheidregimet.

Noen av de besøkende lytter konsentrert, nesten med vantro, til historiene om hvordan apartheid var innvevd i selv de mest hverdagslige aspekter av den tidligere fengselstilværelsen: registreringssystemet, klærne, maten, reglene for besøk og arbeidsoppgavene. Disse besøkende viser tydelig engasjement og deltar aktivt i diskusjonene om hvordan denne nære fortiden fremdeles er relevant i dagens Sør-Afrika. Andre gjesper, sover eller

oppfører seg ufint gjennom turen på Robben Island. På ferjen tilbake til fastlandet blander sinne seg med gråt, krangling med stillhet, diskusjoner og refleksjoner med likegyldighet.

Denne artikkelen bygger på forskningsprosjektet *Politiske plasser i endring – en komparativ analyse av Kroatia og Sør-Afrika*.¹ Begge disse landene har gjennomgått betydelige transformasjoner de siste 15–20 årene, men med ulike utfall og med ulike måter å forholde seg til den nære fortiden på. Mens det vokste frem en tiltakende taushet og tabuisering knyttet til kommunistiske steder, monumenter og minner i Kroatia (Frykman 2007, Hjemdahl og Alem-pijevic 2007), var det motsatte tilfellet i Sør-Afrika. I det nye «regnbuelandet» holdes fortiden levende gjennom arkiver, populærkultur, museer, viktige politiske steder og hendelser. Hele landskap er monumentalisert, musealisert og safarisert i det nye Sør-Afrika, og det er både næringspolitisk og kulturhistorisk fundamentert (Nuttall og Coetzee 1998, Witz 2006, Hjemdahl 2008).

Robben Island Museum er blant de fremste eksempler på en betydningsfull plass som har gjennomgått store transformasjoner, som er blitt tømt for tidligere innhold og gjenoppbygd som et minnesmerke, et mål for sekulær pilegrimsferd, som byggestein for fremtidig nasjonal identitet og flaggskip for næringsutvikling.

For meg som forsker var det viktigste i møte med Robben Island Museum å se på de kulturelle praksisene som oppstår, heller enn tekstuert og strukturelt å avlese hva øya er. Hvordan *hender* Robben Island Museum for dem som reiser dit? Denne praksisdimensjonen er særlig sentral når man skal bidra til en diskusjon om *formidling – bruk og misbruk av historie*.

Transformasjonsøkonomisk kraft

Da de siste fangene og fangevokterne forlot Robben Island på begynnelsen av 1990-tallet, var det ikke åpenbart hvordan denne relativt belastede øya skulle transformeres inn i en moderne kontekst. Både kasino, et luksuriøst ferieanlegg, en Disney-inspirert fornøylespark, et Open University med

---

1. Post doc.-prosjekt ved Institutt for kulturvitenskap, Universitetet i Bergen, under prosjektet «Plassens politikk og poesi. Aktualisering av myte, minne og monument i en moderne kontekst», finansiert av Norges forskningsråds KULFO-program 2004–2006.

utdannelser rundt frigjøringskampen og et senter for internasjonale fredsstudier ble foreslått og diskutert, før Robben Island ble etablert som et museum i 1997 (Coombes 2003). To år senere ble Robben Island utnevnt til en del av den kulturelle verdensarven av Unesco, og i 2006 også til nasjonal kulturarv, av sørafrikanske myndigheter.

Med disse forvandlingene ble også Robben Island Museum en del av en global megatrend av såkalte «memorial museums», eller «a global Rush to Commemorate Atrocities», som Paul William (2007) uttrykker det. William hevder at det er blitt åpnet flere minnesmuseer de siste 15 årene enn de foregående 100. Blant kritikerne av denne megatrenden er den engelske kultursosiologen Tiffany Jenkins, som hevder at:

denne manien for minnesmerkemuseer er et tegn på et samfunn med en usunn besettelse. Disse nye museene indikerer et ønske om å fremheve de verste aspekter ved menneskehetens historie som en måte å forstå humanitet på i dag. Våre pessimistiske impregnerte briller forstyrrer hvordan vi fortolker fortiden. (William, 2007:172)

Men Paul William argumenterer for at Robben Island Museum unngår å rammes av denne kritikken ved å rette søkelyset mot ikke bare motgang og lidelse, men også aktivisme og politisk organisering. «Denne ideen har hjulpet det til å bli en kulturell showcase for den nye sørafrikanske 'regnbuenasjon'-varianten av demokrati», sier William (2007).

Gjennom årene som Unesco-verdensarv har Robben Island Museum utviklet seg til en kraftfull attraksjon med rundt 400 000 besøkende årlig. Det begrensede antall båtseter ut til øya og de utfordrende værforholdene forklarer hvorfor besøkstallet ikke er enda høyere. Man kan undres på om Nelson Mandela noen gang i løpet av sine år i fangenskap på øya så for seg denne utviklingen. Transformasjonsøkonomi kaller Pine og Gilmore (1999) denne formen for økonomisk verdi, hvor etterspørselen drives av et ønske om såkalt *life-changing experience*. Når opplevelsesøkonomien har utspilt sin verdi og er blitt en vare (som eksempelvis et kasino eller en fornøylespark på Robben Island fort ville blitt), tar transformasjonsøkonomien over, ifølge Pine og Gilmore (1999). Suksessfaktoren vil da være å forstå fullt ut de forhåpninger og drømmer mennesker har når de faktisk ber om å bli forandret, og deres ønske om å bli guidet til en full realisering

av disse forhåpningene. Gjennom transformasjonen er kunden produktet, som Pine og Gilmore (1999) uttrykker det.

Selv om Robben Island Museum har et åpenbart transformasjonsøkonomisk potensial, er det ikke alltid like åpenbart hvordan stedet bidrar til endring hos de besøkende. Når man følger internasjonale turister til Robben Island Museum, kan man bli slått av uvitenheten og lettheten mange møter plassen med: De har nærgående og lite fintfølende spørsmål til guiden, som med høy sannsynlighet er tidligere fange. Robben Island Museum sammenlignes med andre minnesmerkemuseer, og det vektlegges hvilke steder som representerer de verste historiske hendelsene. Antall dødsfall på et sted gir seg utslag i forhøyet attraksjonsverdi. Når guidene utfordrer de besøkende til å trekke paralleller mellom den fortiden som er levd på øya, og samtidens ubehagelige nærhet – enten i tid eller rom –, reagerer enkelte med å klage guidene inn til ledelsen for å være politiske. Det er også lett å forstå kritikk som rettes mot reduksjon av historien, delvis også mot kommersialisering av den, når den ene turistgruppen etter den andre sluses forbi cellen til Nelson Mandela. Det er ikke alltid mye som skiller temaparkens *Kodak Picture Points* og det som skjer utenfor Cell no. 5. Men like enkelt er det å imøtekomme slik kritikk, gjennom å vise til hvordan kunnskap og refleksjoner knyttet til andre tider, personer og hendelser også er sentralt i det man faktisk møter på Robben Island Museum.

Det kunne vært interessant å forfølge den næringspolitiske dimensjonen ved Robben Island Museum i en diskusjon rundt formidling og bruk og misbruk av historie. Men det er en annen dimensjon som skal danne grunnlag for synliggjøring av sørafrikanske fortellinger om en ny fortid i denne artikkelen, nemlig den som kommer til syne gjennom utdanningsprogrammet til Robben Island Museum. Det reflekteres over *hvordan stedet hender*, om og hvordan Robben Island åpner opp for nye forståelser og møter.

Robben Island Museum - dealing, healing, learning

Jeg oppholdt meg 2004–2005 i ti måneder i Sør-Afrika, der jeg studerte arbeidet til utdanningsavdelingen ved Robben Island Museum, og da særlig deres opplegg for skolesektoren.

I motsetning til de internasjonale turistene som reiser med moderne katamaraner over til Robben Island, reiser skoleklassene med den langt mer saktegående fangebåten *Diaz*. Jeg fulgte tolv ulike skoler, fra barne- og ungdomsskole til universitet og voksenopplæring, som deltok i undervisningsopplegget til Robben Island Museum. De fleste kom fra nørområdet Western Cape, og da først og fremst fra det såkalte Cape Flats. Men det var også skoler fra området rundt Johannesburg, og fra Limpopo, som er helt nord i Sør-Afrika.

På vei ut til øya fikk jeg anledning til å prate med både lærere og elever om forventningene de hadde til besøket, hvilke forberedelser de hadde gjort, og hva de visste om det som kom til å møte dem. Jeg var med på det faktiske møtet med Robben Island, guiding i fengselet av tidligere fanger og bussturer rundt øya med «vanlige» guider. På båtturen tilbake var det mulig å fange opp reaksjoner og diskusjoner om det de besøkende hadde opplevd. I tillegg besøkte jeg alle skolene etter en tid for å se hvordan de hadde inkorporert besøket til Robben Island i undervisningen. Her foretok jeg også nye gruppeintervjuer, både med lærerne og med barna.

I tillegg oppsøkte jeg en skole som ikke besøkte Robben Island. Jeg ble oppmerksom på denne skolen fordi jeg hadde et barn der selv og således hadde kjennskap til deres pensum i historie og samfunnsfag. Dette var en såkalt «tidligere privilegert skole», altså en som hadde vært åpen kun for hvite barn. Her intervjuet jeg rektor pluss en gruppe med elever.

Det var to forhold ved det empiriske materialet jeg samlet inn, som var særlig iøynefallende. Det ene var *diversiteten*. «Jeg synes at pendelen har tippet ut av balanse den andre veien når det gjelder hvordan historien blir fortalt i dag», var det en lærer som fortalte. Neste dag kom en annen lærer og sa: «Det at du sitter ved siden av meg som dette, det ville vært utenkelig der som vi kommer fra. Der er det fremdeles sånn at hushjelpen sitter bak i bilen, og hvis det ikke er et separat toalett inne i huset, så får du vær så god finne noe på utsiden.» For henne, som kom fra helt nord i Sør-Afrika, var apartheid fremdeles en reell praksis. En tredje lærer sa: «Jeg er usikker på om vi kommer til å klare dette. Jeg har lurt mye på om jeg skal ta med ungene og emigrere til en oversjøisk plass.» En fjerde lærer uttrykte: «Vi har kommet så langt. Mandela er en moralsk rettesnor. Når han ikke er her mer, så tenker jeg at vi må søke styrke inni oss selv.» Så var det en rekke

lærere som uttalte: «Dette er vår historie, det er så viktig å komme her og la barna oppleve selv. Det gjør virkelig noe med dem.»

Jeg traff altså lærere og elver som ikke opplevde å reise tilbake til noen fortid; de levde fremdeles under praksisen fra en institusjonalisert apartheid. Samtidig kom barn fra skoleklasser som levde i den nye regnbuensjonen, og som opplevde å reise på besøk til en fortid de knapt kunne tro hadde eksistert. Disse ulike erfaringene var til alt overmål samlet innenfor én skole, hvor skillet gikk mellom ulike campuser. Disse ulike bakgrunnene så ut til å innvirke på hvordan og i hvilken grad man ønsket å forholde seg til Robben Island, altså *dealing*. For noen ble Robben Island et rom som åpnet for og muliggjorde artikulering av såpass sterke elementer at den kan omtales som en *healing*-prosess. Enkelte av møtene som jeg fikk følge, viste også behovet for ytterligere å problematisere og tydeliggjøre ansvar for debrifing og tett oppfølging i etterkant av besøket til Robben Island Museum.

Det andre forholdet jeg la merke til, var det lave kunnskapsnivået knyttet til den relativt nære apartheidfortiden. Det hadde bare gått ti-elleve år siden Sør-Afrikas frigjøring og innføring av demokrati og allmenn stemmerett. Likevel var kunnskapen om denne fortiden i høy grad fraværende hos elevene. «Hvorfor synes du det er rart?» spurte ansvarlig ved utdanningsavdelingen da jeg delte denne observasjonen med henne mot slutten av feltarbeidet.

Dette er jo ikke noe som skolene helt har grepet fatt i ennå, det er mye opp til den enkelte lærer. At ikke foreldrene forteller, skjønner jeg godt. Det er jo en generasjon med traumatiserte mennesker, som ikke har overskudd til å gå tilbake til den fortiden igjen. Og barna vet vel egentlig ikke at de skal spørre, heller.

Erfaringene fra Robben Island stemmer godt overens med det man har erfart ved andre museer i Sør-Afrika som presenterer samme periode. Pedagogisk leder Emilia Potenza ved Apartheid Museum i Johannesburg har sittet i den nasjonale kommisjonen som skulle skrive inn «den nye historien» i pensumet. «Den første runden var en katastrofe», mener Potenza. Den het «Curriculum 2005», og nye bøker var ute i både 4., 5. og 6. klasse. Men de fungerte ikke, fremfor alt fordi de gav lærerne for mye valgfrihet:

Da gikk vi tilbake til skrivebordet og sa at vi blir nødt til å spesifisere mye tydeligere hvilket innhold som skal bli undervist i på hvilket nivå, slik at vi kan unngå repetering av samme innhold hvert år. Sånn som det er nå, er det den enkelte elev og lærer som bestemmer hva de skal gjøre på hvert klassetrinn, og sånn kan vi jo ikke ha det. Det er behov for mye større styring. Vi måtte ta et stort steg tilbake og erkjenne at vi gjør ingen noen tjeneste ved å ha et så åpent pensum.

Tilbaketrekingen av bøkene virket veldig demotiverende på lærerne. Akkurat da mange hadde begynt å bli fortrolige med det nye postapartheidpensumet, ble de fortalt at det faktisk representerte et stort problem, og at alt måtte gjøres på nytt. Potenza pekte på en sentral utfordring:

Noen utdanningseksperters sier at du får bare én sjanse, og hvis du ikke klarer det, så mister du tillit innen utdanningssamfunnet. Jeg tror at folk er trøtte av forandring, det har vært en endringsoverflod for lærere, så det er tøffe tider med tanke på pensumendringer i dette landet. Vi håper at de vil bifalle denne andre runden med nytt pensum, og at ikke lærerne bare vil føle «ah, regjeringen vet ikke hva den gjør».

Den pedagogisk ansvarlige ved Apartheid Museum understreket en annen utfordring knyttet til hele situasjonen, nemlig de knappe ressursene:

Mange av lærerne har ikke tilgang til Internett, og de har ikke kopimaskiner. Hvis de da i tillegg ikke vet noe selv om apartheid, hva gjør de? Jo, de underviser ikke i apartheid, men i noe annet som de kanskje vet mer om, og som de klarer å få hentet ut mer informasjon om. Så på dette feltet er det veldig lett å bomme. Selv i den grad pensum stipulerer noe på området, så er det likevel et stort gap mellom politikken og implementeringen av den.

Å plassere fortiden

Dersom hendelser skal bli husket, så trenger de konkrete lokaliteter, sier Paus William (2007) og henviser til Pierre Noras formulering: *Minner fester seg til steder, mens historie fester seg til hendelser*. «Vi lever i en tid med stor tiltro til ideen om at fysiske lokaliteter er passende motsatser til genuine lokale minner og som sted vil hjelpe andre å oppnå en materiell

fornemmelse av en hendelse», utdyper William (2008:102) og mener at for dem som har førstehåndskunnskap om det som skjedde, arbeider denne minnesdimensjonen på et følelsesmessig nivå: Det å være på selve stedet kan frembringe minner som sannsynligvis ikke vil oppstå andre steder. Dette er i tråd med ideene til sosialantropolog Kathleen Stewart (1996), som snakker om *steder som husker*, og som maner frem aktiv deltakelse og innlevelse fra sine lesere gjennom stadig å be dem: *Forestill deg, tenk deg*. Stedets minner trenger ikke å være tilgjengelige bare for dem som selv har opplevd. Gjennom engasjert nysgjerrighet og innlevelsessevne åpnes de også for andre (Stewart, 1996).

Å fortelle om apartheid gjennom Robben Islands historie gir langt større muligheter enn å ta utgangspunkt i skolepensumet. Med tanke på manglende skolepensum og ressurser fremstår spesifikke steder som Robben Island enda viktigere. Her kan man oppleve, ta på og fornemme *the sense of the place*. På den måten kan forholdet mellom fortid og nåtid fremstå klarere.

Men Robben Island utsettes også for kritikk: Blir ikke Nelson Mandela og ANC overdimensjonert i forhold til det politiske partiet Pan Africanist Congress (PAC) og dets første president Robert Subokwe? Subokwe satt også lenge i fangenskap på Robben Island, i isolat, etter at han ble arrestert under Sharpeville-massakren i 1960. Hva med frihetskjemperne som ikke er representert på Robben Island, som de hvite, kvinnene og de yngste? Robben Island Museum møter slike innvendinger på tre måter, slik jeg vurderer det. Den første er å vektlegge stedets materialitet – det var *her* det skjedde –, den andre å rette søkelyset mot konkrete hverdagsrutiner og den tredje å formidle de personlige fortellingene og minnene. Alle skoleklassene blir tatt imot i havneområdet av en tidligere fange, og turene er noe forskjellige alt etter hvem omviseren er.

Minnesmerkemuseer er spesielt interessante på grunn av den måten de støtter opp om ulike besøkspraksiser og individuelle fortolkningsrom på, samtidig som de formidler autoritative *statements* om hvor og hvordan fortiden skal huskes (William 2007:104): «De vil fortsette å være interessante og kontroversielle steder, nettopp fordi de på uvanlige måter representerer strukturer som assosieres med seriøs historisk narrativ og institusjonell permanens, men også tilbyr personlig frihet i møte med denne historien, i fortolkningen av den og i bruken.»

Velkommen til Robben Island Museum - *We serve with pride*

Tidligere fange nummer 366/64, Lionel Davis, står utenfor souvenirbutikken og venter på å guide oss gjennom Robben Islands beryktede fengsel. På havna henger det store bilder av fanger som blir brakt opp på land. Lionel Davis samler gruppen med studenter og lærerne deres:

Velkommen. Det var andre fengsler i Sør-Afrika hvor de holdt politiske fanger. Men det største antallet av politiske fanger ble holdt her på Robben Island. Det sies at de første kom i 1962. Da var det allerede kriminelle fanger på Robben Island, harde kriminelle fanger. Se på dette bildet. Det er fra 1963. Dere ser, her er det svarte fangevoktere. Hvite og fargede voktere hadde samme uniform. De svarte hadde ikke. Typisk apartheid. Hvite voktere hadde bæretillatelse for skytevåpen. Fargede hadde bæretillatelse for skytevåpen. De svarte kunne bære spyd, men de fikk ikke bæretillatelse for skytevåpen. Alle fangene på Robben Island var etter loven klassifisert som enten fargede, asiatiske eller bantu. Det var ingen hvite fanger på Robben Island. Etter 1963 ble alle fargede fangevoktere fjernet fra øya fordi man ikke kunne stole på at de kunne arbeide med de politiske fangene. Fra 1963 til 1991 var det bare hvite fangevoktere. Noen spørsmål før vi går videre? Ser dere den båten? Det var sånn vi ble brakt til Robben Island. Disse fangene kom fra andre fengsler på forskjellige steder i Sør-Afrika. Alle gikk med korte bukser. Den ene var lenket sammen med den andre. Det var sånn vi ble ført til Robben Island. I lenker! Noen spørsmål?

Lionel Davis ble brakt til Robben Island i 1964, etter å ha blitt dømt for sabotasje. Han kom til øya en måned før den langt mer kjente fangen 446/64, Nelson Mandela. Gruppen er stille og har ingen spørsmål. Den eneste lyden er klikkene fra fotoapparatene og gisp som går gjennom gruppen når Lionel Davis bruker ordet *bantu*. Det er ikke et ord som er gangbart i Sør-Afrika etter apartheid. Vi går videre mot sikkerhetsfengselet og gjennom porten ved havna hvor det står både på engelsk og på Afrikaans: *Welcome Robbeneiland Welkom – We serve with pride Ons dien met trots*. Opprinnelig var det vokterne som var tiltenkt denne stoltheten i arbeidet,

men de politiske fangene gjorde den snart til sin egen. «Vi tjente i høyeste grad vår sak i stolthet», forteller Davis.

Lionel Davis lukker døren til seksjon F hardt. Folk skvetter, og det blir dørgende stille. Alle ser på Davis, som forteller at slik var det: skummelt. Han tilbrakte selv den første tiden i en av cellene i F-seksjonen, før han ble forflyttet til enecelle på A-seksjonen. På begynnelsen av 60-tallet var det opptil 80 fanger på de store cellene; etter hvert ble antallet redusert til 40. Midt på vinteren kunne man faktisk sette pris på at det var 80 fanger som avga varme.

Hver fange får en seng å sove i. Denne matten er sengen din. Det er ingen laken til matten, tre tepper og ingen pyjamas. Heller ikke på vinteren, og det er ikke noe varmeanlegg i fengselet. Da jeg kom i 1964, var de akkurat ferdig med å bygge disse cellene. Det var en rå bygning med vegger som var våte: våte gulv, vått tak. Jeg bodde i en isboks. Vi hadde bare ett sett med klær, som vi måtte skifte hver lørdag. Ikke noe varmt vann. Vi fikk sjøvann, som var så hardt at såpen ikke ville feste seg. Vi brukte sjampo for å myke opp vannet. Du kunne aldri få klærne rene. På vinteren droppet man å vaske klærne, for de ville aldri tørket. Så du sov naken om natten, dekket av tre tynne tepper. Du arbeidet fra mandag til fredag og brukte de samme klærne. Det er sånn vi startet på Robben Island. Det er grunnen til at fangene alltid var syke og slet med gikt, astma, tuberkulose og dysenteri. Vannet vi drakk, var uhygienisk, urent. Politiske fanger døde, ikke fordi de ble slått i hjel, men på grunn av dårlig mat, dårlige klær og dårlig medisinsk oppfølging.

Gjennom å holde opp og vise en enkel svart-hvit plansje forteller Davis hvordan apartheidpolitikken bestemte fordelingen av mat og klær: «Fordi jeg er klassifisert som farget, får jeg en hatt og min bror får en liten caps. Jeg får lange bukser, sko og sokker, mens min bror får korte bukser, sandaler og ingen sokker.» Han forteller historier om brutaliteten som preget særlig 60-tallet, da ingen utenfor visste hva som foregikk på øya. «Takk Gud for at det var fanger som fikk korte straffer, og som flyktet fra landet da de ble løslatt», sier han. Etter hvert begynte ting sakte å forbedre seg, mye takket være den eneste damen i parlamentet. Er det noen som vet hva hun heter? Ja, én gjør det: Helen Suzman. Det kom bedre sovematter. Det ble tillatt å drive med sport på 60-tallet. I løpet av 70-tallet kom de første sengene og

fangene fikk mulighet til å studere. På 90-tallet kom underbukser, nattklær, aviser, radio og muligheten til å kjøpe TV. «Men for meg var den største forandringen den personlige endringen, for vi lærte å leve sammen som sørafrikanere», sier Lionel Davis.

Fordi du sover på matten din om natten og du for eksempel er kristen, så er det lett å få tak i Bibelen. Men mannen ved siden av deg er en muslimsk bror som må kjempe for å få sin koran. Du vil dele din bibel med ham, og han deler sin koran med deg, sånn at du kan lese. Du begynner å forstå islam, så når din muslimske bror ber, så er det stille og man har respekt for mannen. Når søndagen og den kristne presten kommer, og alle går for å høre Guds mann snakke om kjærlighet, tilgivelse og medfølelse, så sitter mannen rett ved siden av og er muslimsk, eller kanskje zulu, xhosa, venda eller tswana. Han har sin egen kulturelle identitet og er ikke nødvendigvis en kristen. Nestemann er ateist og tror ikke på Gud, og deretter igjen en hindu. I helgene, når karene tilbringer det meste av tiden inne i cellen, snakker og lærer de. Utdannelse er ikke bare det man lærer fra boken, vi lærer av hverandre. Det er her visdommen til mennesker som Mandela kommer fra. På 90-tallet ble noen av disse fangene sørafrikanske, og noen ble også bedre mennesker på grunn av de erfaringene. Jeg tror ikke Mandela kunne ha gjort det han har gjort, hvis ikke han hadde tilbrakt atten år på Robben Island. Atten år på øya, og tjuesju år i fengsel til sammen, det var det som formet Mandela. Hvorfor snakker jeg om disse tingene? Fordi vi lærer å bli sørafrikanere, men vi har fremdeles de gamle fiendebildene. Vi har hvite som hater svarte, og vi har svarte som hater hvite. Og for å gjøre ting enda verre er særlig svarte sørafrikanere blitt fremmedfiendtlige. Kjenner dere til ordet *itinerary*? Alle svarte mennesker fra andre afrikanske land, uansett hvor de kommer fra, enten Angola, Mosambik eller Somalia, blir kalt for *itinerary*. I våre øyne er alle nigerianere narkobaroner eller tyver, på samme måte som vi skulle kalt alle xhosa for *scant*, som stjeler skatten vår. Vi snakker om mennesker, og mennesker er ulike. Hva gjør vi med de såkalte nigerianerne? Vi spytter på dem, vi brenner ned husene deres, vi dreper dem, kaster kroppene deres av togene. Det vi ikke vet som sørafrikanere, er at når vi flyktet fra apartheid, hvem var det da som hjalp oss og gav oss asyl? Akkurat de samme menneskene! Vi skylder dem noe, og hvordan betaler vi tilbake for deres gavmildhet? Vi spytter på dem! Vi lærer om historien sånn at vi kan forsøke å ikke gjøre de samme feilene som i går, men vi har ikke lært, og

derfor er det vi lever som vi gjør. Selv en person som Nelson Mandela, som har tilbrakt 27 år i fengsel, kan komme fra det uten å være bitter og med kjærlighet i hjertet for alle sine medmennesker. Hvor mye mer kan dere høre? Vi bygger ikke det nye Sør-Afrika på hat, vi bygger det på kjærlighet og forståelse. Ikke se på regjeringen, men se på deg selv: Hva er du forberedt på å gjøre for å gjøre dette landet bedre å bo i? Å prate er enkelt. Handling snakker mye høyere enn ord. Det er utfordringen for vår fremtid. Noen spørsmål?

Lionel Davis ser an sitt publikum. I dag er publikummet hans studenter på høyskolenivå. Da utfordrer han tydelig. Han legger kanskje også merke til at gruppen er todelt, ikke bare når det gjelder hudfarge, men også når det gjelder velstandsnivå og hvor de kommer fra. Hadde det vært barneskoleelever, hadde Lionel Davis fremført sitt budskap på en mildere måte. Han legger opp sine presentasjoner ut fra hvem han har foran seg. Han tar tydelig utgangspunkt i egne erfaringer, selv om han normalt røper lite av disse.

Som tidligere nevnt er det diversitet som er det mest påfallende inntrykket etter å ha fulgt tolv skoler rundt på ekskursjonene på Robben Island. Ikke alle har hatt Lionel Davis, men alle har hatt tidligere fanger som omvisere på første delen av oppholdet. Akkurat som elevene og lærerne reagerer, tolker og møter Robben Island på ulike vis, gjør også de forskjellige fangene det. De legger inn sine egne erfaringer og minner og vektlegger kanskje noe ulike dimensjoner under rundturene. Men rammefortellingen forholder de seg likt til. Det konkrete, hverdagen, en stor celle, gårdsrommet og cellen til Nelson Mandela som det store høydepunkt formidles til skoleelevene så vel som til de utenlandske turistene.

Det finnes noen felles mønstre i de måtene skoleklassene tar i bruk Robben Island på. De tre følgende kategoriene er særlig tydelige: 1) elever som er forskere på feltarbeid, 2) elever som er på sosial klassetur, 3) elever som er underlagt propaganda. For hver av dem følger også ulike lærerroller: 1) den engasjerte, 2) den oppmøtende, 3) den fraværende.

Forskere på feltarbeid

Den engasjerte lærer oppfatter det som vesentlig både å forholde seg til og å lære om fortiden – gjerne slik den kommer frem på Robben Island,

men også slik den er plassert i barnas egne lokalsamfunn. I mangel av gode tekstbøker søker derfor læreren på Internett, lager kompendium, sjekker aviser og inviterer folk i nabolaget til å komme og fortelle sine historier for klassen.

Læreren oppfordrer elevene sine til å forske selv, hjemme i sin egen familie eller blant naboer. Han bruker kulturarvsstedene, både lokalt og nasjonalt, og anser dem som vesentlige tilbydere av materialitet og erfaring til en fortid som det ellers kan være vanskelig å få frem. De lokale stedene trenger ikke å være erklærte minnesteder, men de kan likevel være plasser hvor signifikante hendelser har funnet sted. Muntlige kilder kan være knyttet til dem.

Han knytter Robben Island til pensum på en rekke måter: i samfunnsvitenskap (historie, geografi, naturfag), i næringsfag og økonomi og i språkfag. Han har konkrete planer for hvordan han kan arbeide videre med erfaringene fra Robben Island Museum. Når jeg har vært på skolebesøk hos disse gruppene etterpå, har jeg fått tilgang til masse materiale som barna har laget og reflektert over. Dette avdekker langt på vei alvoret i situasjonen, og behovet for debrifing. For eksempel hadde en femteklassen fra Cape Flats skrevet små stiler, hvorav flere pekte mot en mulig ny selvforståelse: «Jeg er lei meg, og jeg er sint fordi jeg er den svarte personen.» Gutten i syvende klasse som skrev «Jeg tror at det kommer til å bli krig igjen», hadde pratet med sin bror om opplevelsene på Robben Island og hadde dermed fått innblikk i brorens dystre fremtidsbilde.

Men det avdekkes også håp og en vilje til å stå løpet ut, selv med høye personlige omkostninger: «Vi må gi de hvite mer tid», som en jente fra en høyskole uttrykte det på ferjen på vei tilbake fra Robben Island: «De vokste ikke opp med ubuntu, så hvordan skulle de vite hvordan de skal komme oss i møte?» Ved siden av henne står venninnen og gråter, for møtet med fortiden har vært brutal: «Jeg er sint og lei meg. Dette er hardt, veldig hardt. Men jeg vil dra en gang til hvis jeg får muligheten til det.»

Reisen til Robben Island inspirerer til videre utforskning av fortiden. «Ja, jeg bor i Orlando i Soweto, men jeg har aldri vært på Hector Pieterse Museum. Jeg har aldri tenkt at det var noe for meg. Men nå, etter å ha vært på Robben Island, vet jeg. Jeg vil definitivt gå dit!» sier en av studentene.

Sosial klassetur

Den læreren som er med, synes det er ok at barna lærer om den nære fortid. Han følger instruksene i de nasjonale retningslinjene for pensum, men disse instruksene er nokså diffuse. Denne læreren gjør ikke noe aktivt for å søke undervisningsmateriale utover det som finnes i allerede eksisterende lærebøker. Men læreren ønsker samtidig at bøkene skal bli bedre og mer oppdaterte. Det er typisk at det er første gang klassen drar til Robben Island. Turen bærer, både for læreren og for klassen, preg av å være mer en sosial klassetur enn en faglig ekskursjon. På forespørsel kan denne læreren finne forbindelser mellom det som Robben Island presenterer og handler om, og pensumplanene på skolen. Men han har ingen intensjoner, eller konkrete planer, om å følge dem opp.

Elevene som er på denne klasseturen, sovner i bussen hvis det blir kjedelig – og det blir det gjerne. Man prater også i munnen på guiden i bussen, etterligner dialekten hennes og gjør såpass høylytt narr av henne at bakerste halvdel av bussen får det med seg. Men også såpass lavt at det er vanskelig å få det med seg fremme i bussen. Hvis guiden blir litt usikker på grunn av bråket og begynner å surre det til, er det ekstra bonus der bakerst. Dette gjelder primært tenåringer som besøker Robben Island. Det er interessant å se at de fremstår mer konsentrerte når det er mer *action* i omvisningen – enten tempo- eller temamessig. Det er kanskje i denne gruppen vi ville ha funnet de fleste norske skoleelever. Som en oppgitt guide på Norsk folkemuseum på Bygdøy sa i en studie om hvordan fortiden ble opplevd på ulike norske museer og i historiske temaparker: «Noen ganger virker det som de eneste gangene de kvikner til, er når de går forbi et museum» (Hjemdahl, 2002).

Underlagt propaganda

«Det er interessant at du nevner dette med propaganda», fortalte jeg en lærer jeg snakket med på båten på vei ut til Robben Island. «Vent», avbrøt læreren:

Når jeg sier propaganda, så mener jeg det ikke negativt. Jeg har en viss sympati for at guidene, disse tidligere fangene – selv om de ikke er så høyprofilerte politiske fanger –, ønsker å fortelle sin egen historie. Jeg mener: Vi er ikke veldig

stolte av fortiden. Apartheid var uakseptabelt. Men det var en del av livet. Så åpenbart vektlegges de absolutt verste delene av apartheid. Det er forståelig. Alle guidene – du har jo hørt dem – vektlegger på slutten at man skal være en nasjon, ha respekt for fortiden, at det er der vi kommer fra, og at vi forhåpentlig ikke vil gjøre det samme igjen noen gang i fremtiden. Så det er jo positivt at de gjør det. Men på den andre siden vektlegger de de verste delene av apartheid. Og det er propaganda. Det er ikke det at jeg beskylder dem for å være fullstendig propagandistiske, for det er ikke alltid lett for hvite sørafrikanere å erkjenne det faktum at vi styrte hele dette regimet alene og opprettholdt en totalt urettferdig diskriminering. Men for å sette det litt i perspektiv, så er jo rasisme en global ting. Andre nasjoner sliter også med dette. Det uheldige i Sør-Afrika er at vi faktisk institusjonaliserte hele greia. Apartheid var en offisiell politikk. Men du fikk se at den vanlige medborger har forsonet seg med fortiden, og jeg tror at majoriteten av mennesker ønsker å fortsette å være en regnbuenasjon. Men det er ikke lett. Det er fremdeles store forskjeller. Jeg mener kulturelle forskjeller, språklige forskjeller og så videre. Men vi beveger oss fremover.

Denne lærerens gruppe var også den gruppen som hadde de største interne forskjellene – med hensyn til både lærerne og studentene. Den andre læreren som var med gruppen, syntes å være der relativt motvillig. Dette var hele min samtale med ham: *Har du vært her før? Nei. Hvilke forventninger har du? Et åpent sinn. Hvordan har dere forberedt dere for denne turen? Gjennom diskusjon med studentene, ikke spesifikt om Robben Island, men parlamentet og turen som sådan. Kjenner de til Robben Island på forhånd? Vet ikke, har ikke diskutert det med dem. Regner med at de har lært om det på skolen. Det er laget mange bøker og filmer om Robben Island, har dere brukt noe av det?* Jeg kjenner bare Mandelas bok *Long walk to freedom*. Tror de fleste av dem har lest den.

Studentene kom fra to ulike campuser, hvorav den ene var en såkalt tidligere privilegert og i dag multikulturell campus. Den andre campusen lå i en *township* og hadde utelukkende svarte elever. Her hadde man både elever som levde ut regnbueretorikken, og dem som sovnet, gjespet høyt og ble provosert når de syntes at det ble for mye propaganda. Man hadde også dem som ble sinte over å bli minnet på hvilke effekter et system som

apartheid hadde. På vei hjem fra øya var det allerede tilløp til høylytt kran-
gel. På toget, på vei hjem, brøt det ut slåsskamp.

Under skolebesøkene i etterkant av Robben Island-besøket oppdaget jeg at regnbueretorikken var blitt forsterket på den ene campusen, mens det på den andre var stor diskusjon om hvorvidt man heller skulle velge en annen retning for Sør-Afrika, nemlig den samme som Zimbabwe: Afrika for afrikanere.

Den dominerende lærerrollen blant dem som henviser til at Robben Island Museum driver propaganda, er den fraværende læreren. Læreren synes det er viktigere å se mot fremtiden enn å dvele ved fortiden. Hun forholder seg til pensum, men dweler mer ved den gamle «Riebeck»-historien enn ved apartheid. Årsaken til at hun ikke drar til Robben Island, er offisielt at det er for dyrt – selv om hun egentlig ikke vet hva det koster. Hun synes at Robben Island er propaganda, men hun vil aldri finne på å si det offentlig, da det er politisk ukorrekt. Hun uttrykker at man har kommet så langt i Sør-Afrika med Mandela som moralsk rettesnor, og at når han ikke er mer, må alle søke styrken i seg selv. Men kan man klare å finne den styrken hvis man ikke har fått kunnskap om hva Mandela stod for – hva hans styrke ble drevet av?

Hvordan vurdere bruk og misbruk av historie?

Erfaringene fra Sør-Afrika og Robben Island Museum viser at grunnlaget for vurdering av bruk, eventuelt misbruk, av historieformidling må omfatte mer enn produkt og produksjon – det vil si hva fortidsformidling *er*. Ellers er nemlig veien kort til å foreta enkle vurderinger av komplekse sammenhenger. Grunnlaget må inkludere hvordan fortiden *hender* – altså praksisdimensjonen – i møte med ulike erfaringer og steder og i interaksjon med fortidsformidlinger; det vil imøtekomme kompleksitet på helt andre måter.

Ofte når transformasjonen i Sør-Afrika omtales fra den såkalte vestlige verden, er det i vendinger som «det mirakuløse Sør-Afrika». Ikke sjelden knyttes det sammen med et tilbud om feriereise, nettopp til det mirakuløse. Sett på avstand kan det nesten fremstå som om transformasjonen er fredelig og nærmest har skjedd som ved et trylleslag. Det har den ikke. Det er mye hardt arbeid som fremdeles pågår – nå 16 år etter. Et spørsmål som tvinger seg frem i lys av møtet med Robben Island Museum, hvor det blir så tydelig

at møtet med fortiden på denne øya også kan være hardt personlig arbeid for mange, er hvor omfattende konteksten for fortidsformidling bør forstås. Hvor langt går for eksempel ansvaret for å følge opp unge elever som opplever møtet med Robben Island Museum som traumatisk? I hvilken grad kan museet tilby ikke bare et møte med og kunnskap om en fortid, men også et forsoningselement – *dealing, learning* og *healing*, for å bruke de tre elementene som mange trekker frem i omtaler av Robben Island Museum?

En anerkjennelse av betydningen av hvordan fortiden *hender*, er vesentlig. Hva fortiden *er*, har også betydning. Erfaringer fra Sør-Afrika viser dessuten at det å reflektere over ulike fortidsforståelser er viktig. Kan man bli *for* forsiktig til å våge å formidle *én* versjon av fortiden – nettopp fordi man er så oppmerksom på at det finnes flere?

Litteratur

- Coombes, Annie E. (2003) *History after apartheid. Visual Culture and Public Memory in a Democratic South Africa*. Johannesburg: Wits University Press.
- Frykman, Jonas (2007) Partisaner i parentes. Monument som väcker obehag. I (red.) J. Frykman og B. Ehn, *Minnesmärken. Att tolka det förflutna och besvärja framtiden*. Stockholm: Carlssons.
- Hjemdahl, Kirsti M. (2002) History as a Cultural Playground. *Ethnologia Europea*, 32:2.
- Hjemdahl, Kirsti M. og Alempijević, Nevena Š. (2006) Politička mjesta u transformaciji. Predstavlanje istraživanja u Kumrovcu. I (red.) Kirsti M. Hjemdahl og Nevena Š. Alempijević, *O Titu kao mitu: Proslava Dana mladosti u Kumrovcu*. Zagreb: Srednja Europa i FF Press.
- Hjemdahl, Kirsti M. og Alempijević, Nevena S. (2007) Byn där Tito föddes. Ett minnesmärkes förfall och förändring. I (red.) J. Frykman og B. Ehn, *Minnesmärken. Att tolka det förflutna och besvärja framtiden*. Stockholm: Carlssons.
- Hjemdahl, Kirsti M. (2008) Tourism as a weapon against poverty? On female entrepreneurship in Soweto. *Ethnologia Scandinavica vol. 38*.
- Nuttall, Sarah og Coetzee, Carli (1998) Introduction. I (red.) S. Nuttall og C. Coetzee, *Negotiating the past. The making of memory in South Africa*. Cape Town: Oxford University Press.
- Pine, Joseph B. og James H. Gilmore (1999) *The Experience Economy. Work Is Theatre & Every Business a Stage: Goods & services are no longer enough*. Boston, Massachusetts: Harvard Business School Press.

- Steward, Kathleen (1996) *A Space on the Side of the Road: Cultural Poetics in an «Other» America*. New Jersey: Princeton University Press.
- William, Paul (2007) *Memorial Museums. The Global Rush to Commemorate Atrocities*. Oxford og New York: Berg.
- Witz, Leslie (2006) Transforming Museums on Post-apartheid Tourist Routes. I (red.) I. Karp et al., *Museum Frictions*. Durham og London: Duke University Press.